

DE IDEOLOGIE VAN HET STRIP- VERHAAL

Op stripverhalen zijn er tot nu toe drie soorten van reacties geweest. De eerste soort zou ik die van de verontruste ouders willen noemen. In het verleden hebben heel wat welmenende mensen vermanend hun vinger tegenover de strip opgestoken. Onderwijzers vonden dat wie strips las te lui zou worden om nog 'echte' boeken te lezen, geestelijk, en oneerden dat die prentjesverhalen afstompend en zelfs onzedelijk waren. Die periode is nu, geloof ik, ongeveer voorbij. De meeste ouders van nu hebben zelf in hun jeugd strips gelezen. En zij vinden zichzelf natuurlijk helemaal niet afgestompt.

De tweede soort van reactie op stripverhalen is die van de zogenaamde ruimenkende ouders. Zij vinden dat kinderen maar moeten lezen wat ze graag lezen en dat ouders niet aldoor moeten verbieden. Waarom zou je iemandsleesplezier bederven? Strips lezen is tenslotte ook lezen. Eigenlijk vinden die ouders zelf, de beeldverhalen ook best spannend (of ontspannend). Hoeveel vaders zitten niet met rode oortjes de Rode Ridder te lezen, vóór zoonlief zelf aan de beurt komt? Dergelijke ouders zien in de strip op de eerste plaats amusement. En zoals het niet in hun gedachten opkomt de tv-knop om te draaien, wanneer er een ontspanningsprogramma op de buis komt, denken ze er ook niet aan om hun kinderen Suske en Wiske te verbieden.

De derde soort van reactie op strips zou ik die van de kritische ouders willen noemen. Tegen het stripverhaal als zodanig hebben die ouders weinig. Ze beschouwen het als een medium onder de vele andere. Sommigen zullen het zelfs eens zijn met de stripminnaars die het beeldverhaal de negende kunst noemen. Nu is niet ieder schilderij een kunststuk en zo zal ook niet iedere strip een meesterwerk zijn. Dit soort ouders vinden dat je de strip vooral serieus moet nemen. En dat brengt ondermeer mee dat je er ook kritisch tegen aan kijkt. Een prettig gevolg van zo'n kritische kijk is dat je op goede gronden een keuze kunt maken uit het enorme aanbod dat op de stripmarkt bestaat.

Welke criteria kun je daarbij hanteren? Dat is een vraag die ik in dit stuk zou willen beantwoorden.

Van de term ideologie bestaan tientallen definities. Duidelijk is dat hij wat te maken heeft met ideeën. De meesten van ons denken dat zij wel heel eigen en persoonlijke ideeën hebben. Natuurlijk is dat niet zo. Wij allen hebben voor het grootste gedeelte de ideeën van groepen mensen met wie wij het meest omgaan, wij hebben de opvattingen die ons in onze situatie het best uitkomen. Ik geef een voorbeeld. Een leraar of lerares zal doorgaans vinden dat de leerlingen kritisch moeten zijn, maar ze zal meestal niet vinden dat ze zo kritisch moeten zijn, dat ze haar eigen vak of de hele school in vraag gaan stellen. Haar ideeën over een kritische houding zijn dus bepaald door de situatie waarin ze staat. Heel wat mensen zijn zich van dit verschijnsel niet bewust. En in dat onbewuste zit juist het gevaarlijke van ideologie. Misschien kan je ideologie als volgt omschrijven : ideologie is het geheel van ideeën dat een bepaalde groep mensen heeft onder invloed van de rol die zij in de maatschappij spelen, een geheel van ideeën dat zonder dat zij het beseffen een deel van hun houdingen en handelingen bepaalt. Wat heeft dat alles nu te maken met stripverhalen? Op die vraag zou ik willen antwoorden ; alles. Ook de personages uit strips schijnen in hun gedragingen door de ideologie bepaald te zijn, misschien zelfs meer dan gewone mensen. Dat komt omdat een striptekenaar zoekt naar types die gemakkelijk herkenbaar zijn. Zij zijn minder speciaal, minder apart dan gewone individuen. Sociologen noemen dergelijke types stereotypes. Zulke stereotypes beantwoorden aan een strikt bepaald patroon, zij vallen zelden of nooit uit hun rol: een held is altijd held, een schurk blijft een schurk.

Het gebruik van dergelijke stereotypes is niet zonder gevaar. Waarom? De meeste lezers zijn sterk geneigd om zich met de sympathieke figuur uit het stripverhaal te vereenzelvigen. Dit is, denk ik, een van de hoofdrekenen waarom dergelijke verhalen zoveel succes hebben. Door zich met de held te identificeren beleven de lezers immers de geweldige avonturen, zonder daarvoor uit hun luie stoel te moeten komen. De stripscenaristen zorgen er natuurlijk voor dat de lezer niet bedrogen uitkomt in zijn mee-leven. Daarom zijn de meeste verhalen ook zo

4.

cliché-achtig. Het schema ziet er telkens als volgt uit : een bepaalde orde wordt verstoord, de held krijgt de opdracht de orde te herstellen, hij krijgt het aan de stok met de ordeverstoorders, op het eind zijn de schurken verslagen en de orde is hersteld.

U zal het met mij eens zijn dat een dergelijk soort van verhalen eigenlijk alles behalve realistisch is. In de eerste plaats zijn de moeilijkheden waarmee wij in het gewone leven af te rekenen hebben, van heel andere aard dan die van de striphelden. Aan ons wordt nooit gevraagd om de gestolen juwelen van de hertogin terug te brengen, wij reizen ook nooit door de tijd en als wij een echte schurk zouden tegenkomen, zouden wij gauw een straathoek omslaan. Onze problemen zijn van meer persoonlijke aard. Door onze afkomst of ons karakter, of door omstandigheden slagen wij niet altijd helemaal in ons leven. Zulke sociale, psychologische of andere problemen heeft een stripheld blijkbaar nooit. Van de meeste helden komen wij nooit hun afkomst te weten; een beroepsleven hebben wij nauwelijks : Nero heeft op zijn voordeur "dagbladverschijnsel" staan, Kuifje zag je in de eerste albums nog wel eens een stukje voor de krant maken, nu leeft hij blijkbaar van zijn renten. Stripfiguren hebben ook van innerlijke problemen weinig last : twijfels of angsten hebben zij zelden, passies zijn hun gewoonlijk vreemd. In het werkelijk leven zouden strippersonages heel wereldvreemde figuren zijn, weinig interessant in elk geval om mee om te gaan. Het karakter van een stripfiguur is net zo dun als het papier waarop hij gedrukt staat, diepere gevoelens of overtuigingen dienen we bij hem niet te zoeken. Wie iets meer over het werkelijke leven wil weten of over de manier waarop je je problemen moet aanpakken, kan niet terecht bij een strip. Het gevaar is dat sommige lezers dat wel zouden gaan doen. Zij kunnen dan hun eigen leven als een stripverhaal gaan beleven. Daarin zullen zij zelf vanzelfsprekend altijd de mooie rol krijgen, terwijl de anderen de schurkerollen voor hun rekening moeten nemen. Ik meen dat vooral kinderen gevoelig zijn voor zo'n vereenvoudiging van het leven. Over het algemeen zijn zij te weinig met de realiteit in botsing geweest om hun wensen niet voor werkelijkheid te nemen. Ik denk dat de verwarrende werkelijkheid die vele strips, tekenfilms en avonturenverhalen tonen, eigenlijk niet zo'n bijster goede voorbereiding op het echte leven is. Betekent dit nu dat wij de strip de deur uit moeten

gooien? Natuurlijk niet. Je kan uit strips ook heel wat leren over de realiteit. Historische strips leren ons misschien meer over het verleden dan vele geschiedenislessen, een exotische strip kan een verre reis vervangen. Maar misschien moeten wij er wel voor zorgen dat kinderen verhalen in handen krijgen die zo dicht mogelijk aansluiten bij hun werkelijke levenssituatie en waarin de figuren niet té schematisch zijn voorgesteld. Wij kunnen ook andere strips met kinderen bespreken en hen laten ontdekken wat er zo stereotyp is aan de figuren en de situaties. Vooral moeten wij proberen hen duidelijk te maken dat een stripfiguur geen mens van vlees en bloed is, maar een papieren held, een fictie, waarmee je je vooral niet moet vereenzelvigen. De manier waarop dat gebeurt is erg belangrijk. Wij moeten niet wijsneuzig de helden van de kinderen aanvallen. Eerder moeten we hen door goed gekozen vragen zelf laten besluiten dat die striphelden eigenlijk toch maar weinig met het leven van elke dag te doen hebben. Op die manier zullen we misschien ook niet zo gauw fotoromans, verpleegstersverhalen en knokavonturen gaan lezen. Want voor die genres geldt natuurlijk hetzelfde wat ik van het door de weekse stripverhaal heb gezegd.

In de strip vind je niet alleen de stereotypes van de held en de schurk, maar ook vele andere stereotypes die in onze maatschappij leven. Ik bespreek er drie van : het stereotype van de vrouw, het stereotype van de vreemdeling, en het stereotype van de macht.

De vrouw en haar voorstelling is een eerste stereotype. Het is geen toeval dat de meeste striphelden mannen zijn. In onze maatschappij leeft immers het vooroordeel dat vrouwen altijd een tweederangsrol moeten spelen. Wanneer dan toch vrouwen in het verhaal voorkomen, spelen zij heel dikwijls een rol die hen degradeert.

Een eerste type van vrouwen dat in strips welig tiert is dat van het man-wijf. Bekende voorbeelden zijn Madame Pheip uit de avonturen van Nero, en de operazangeres Bianca Castafiore uit de avonturen van Kuifje. Die twee dames worden doorlopend ridicuul voorgesteld. De eerste stapt met pijp en deegrol door het verhaal, de tweede jaagt iedereen de stuipen op het lijf door te pas en te onpas opera-aria's aan te heffen. Door dergelijke vrouwen te laten optreden versterk je natuurlijk de mannelijke vooroordelen die over vrouwen bestaan. Een vrouw die

6.

zelfstandig probeert op te treden, moet blijkbaar belachelijk gemaakt worden. Een mooie uitzondering op die regel vind ik wel de vrouwelijke hoofdfiguur uit De denkende Krijgsman van Markus. Die kan even goed haar mannetje staan als haar mannelijke collega's, zonder daarom een komische figuur te worden.

Een tweede type van vrouwen dat vaak in strips voorkomt is dat van de seksbom. Ik denk bijvoorbeeld aan de vrouwefiguren uit De Rode Ridder. In vele oudere strips kwamen nauwelijks vrouwen voor. Wanneer ze toch getekend werden, mochten de vrouwelijke vormen niet te nadrukkelijk naar voren komen. In 1954 werd door de Amerikaanse stripuitgeverijen zelfs een soort code aangenomen, waarin ondermeer bepaald werd "dat de vrouwelijke gestalten op realistische wijze voorgesteld moeten worden, zonder op een of andere wijze de typische lichaamskenmerken te overdrijven". Een soortgelijk artikel over de mannelijke lichaamsvormen kwam niet voor. In Europa bestond op dit vlak veel zelfcensuur bij uitgeverijen. De kerkelijke overheden hielden een oogje in het zeil. Vrouwen waren gewoon taboe, als ze meer dan figuranten waren. Het was ondenkbaar dat een held verliefd werd. Alleen een asexueel wezen als Tante Sidonie had hier een kans. In de jaren 60 is de kerkelijke censuur verslapt en de tekenaars hebben hiervan geprofiteerd om hun schade in te halen. Ik denk bijvoorbeeld aan de verhalen van Alex (Jacques Martin), die vroeger toonbeelden van zedigheid waren en waarin men nu al eens min of meer ontklede meisjes ziet rondlopen.

Het loslaten van morele bezwaren heeft echter ook enige minder prettige gevolgen gehad. Er kwamen tekenstrips voor volwassenen in de handel, waarin de vrouw uitsluitend als seksobject werd voorgesteld. Sommige daarvan bestaan uit een opeenvolging van sadistische scènes. Dergelijke verhalen doen de emancipatie van de vrouw zeker geen goed. Minder opvallend maar daarom niet minder schadelijk zijn die verhalen waarin alleen maar adembenemend mooie vrouwen optreden. Ik denk hier opnieuw aan de indrukwekkende rondingen die altijd weer de weg van de Rode Ridder kruisen.

Misschien kan je aan zo'n voorbeeld wel duidelijk maken hoe ideologie werkt. Ik geloof niet dat Karel Biddeloo, de tegenwoordige tekenaar van de Rode Ridder het expres erop aanlegt vrouwen in een vernederende rol te drukken. Eerder denk ik dat ook hij het slachtoffer is van een ty-

pische mannenideologie die vindt dat een vrouw geen eigen persoonlijkheid heeft en alleen behaagziek voor mannenogen mag rondwiegen. De voorstelling van de vrouwen in de Rode Ridder is dus de neerslag van een grotendeels onbewuste wens. Het seksisme gaat trouwens in beide richtingen. Waar de vrouwen alleen fraaie decorstukken mogen zijn, daar moeten de mannen stoere krachtpatsers zijn. Mannen mogen in stripverhalen nooit hun gevoelens uiten, zij zijn de sterke schouders waarop de vrouwen uithuilen. In de avonturen van Jommeke, getekend door Jef Nijs, zijn bijzonder krasse staaltjes van dergelijke rolpatronen te vinden. Meisjes zijn daarin altijd flauw en bang, jongens kranig en moedig. In het verhaal De Supervrouw voelt Jommekes moeder zich niet gelukkig tussen haar potten en pannen. Dan zij de pillen van professor Gobelijn wordt zij zo sterk en verstandig dat ze een succesrijke vrouw in zaken, sport en politiek wordt. Op het eind komt zij tot het inzicht dat dit allemaal niets voor vrouwen is. "Teofiel! Ik zal maar terug de vaat wassen...", zijn haar laatste woorden.... Opnieuw kan onze reactie op dergelijke stripverhalen dubbel zijn. Wij kunnen proberen strips te kopen die minder aan seksuele rollen vasthouden én wij kunnen onze eigen kinderen of de kinderen die wij opvoeden wijzen op de eenzijdig mannelijk kijk die in deze strips tot uiting komt. Jammer is dat er nog nauwelijks tekenaresen zijn die specifieke vrouwenstrips maken : de platen van Bretécher zijn voor een volwassen publiek bedoeld.

Een tweede belangrijk stereotype dat in onze maatschappij leeft is dat van de vreemdeling. In strips treffen we naast seksisme ook racisme aan. Dat kan soms extreme vormen aannemen. De eerste albums van Buck Danny waren op de Japanse en Koreaanse oorlog geïnspireerd. In die albums zijn alle mensen met een gele huidskleur zonder uitzondering hatelijk, sluw of dom. Uit strips valt mooi onze eenzijdige kijk op de wereld af te lezen. Wanneer een blanke in een vreemd werelddeel komt, speelt hij gewoonlijk een mooie rol. De schurkerrollen zijn voorbehouden aan spleetogen, roodhuiden en nikkers. Natuurlijk is hiertegen protest gerezen. Tekenaars en scenaristen zijn nu voorzichtiger geworden. Men moet in dit opzicht de eerste albums van Marc Sleen en Willy van der Steen maar eens vergelijken met hun latere albums. In Zuid-Afrika

zijn de albums van Nero waarin de kleurling Petatje optreedt, nog altijd verboden.

Soms is het racisme minder kras. De kleurling wordt dan niet als een booswicht maar als een komisch personage voorgesteld. Hij stoot een of ander brabbeltaalje uit : Chinezen spreken onvermijdelijk hun r's als l's uit, zwarten kunnen geen enkele grammaticaal correcte zin uitspreken, in de albums van Hergé spreken de Indianen van Zuid-Amerika zelfs het dialect van de Brusselse Marollenwijk. Het eigenaardige is nu dat de held in geen enkel land ter wereld enige taalmoeilijkheden schijnt te ondervinden hij spreekt vlot alle talen en converseert zonder accent of gestotter met Eskimo's en Pygmeeën, met Papoea's en Indianen.

Het racisme kan zich ook beperken tot types binnen het ras zelf. Schurken hebben vaak een zuiders of slavisch uitzicht. Vreemdelingenhaat kan ook uit de namen van de schurken blijken : de schurk in de verhalen van Blake en Mortimer heet Olrik dat is, in tegenstelling met de Engelse namen van helden, een Scandinavische voornaam; Rastopopoulos uit de Kuifjesverhalen is een Griek en dus, zoals zovele schurken uit deze serie een vreemdeling. De hele Asterix-serie is eigenlijk één staalkaart van vooroordelen die Parijzenaars tegen hun provinciale landgenoten, en de Fransen in het algemeen tegen andere Europese volkeren hebben. Buitenlanders worden aldoor als dom, belachelijk, of gewoon vreemdsoortig afgeschilderd. Dat andere zeden en gewoonten ook hun goede kanten zouden kunnen hebben, komt in het hoofd van de helden (en hun scenaristen) niet op.

Sexisme, racisme - het derde isme dat ik wil behandelen is het imperialisme. Het stereotype van de macht dus. Op zichzelf zijn de strips al één van de middelen waarmee bepaalde sociale ideologieën erdoor worden gedrukt. Sommige Amerikaanse strips verschijnen in honderden kranten en tijdschriften over de hele wereld. Zo worden niet alleen de figuren zelf populair, maar ook de ideeën die ze hebben. In Zuidamerikaanse landen is fel geprotesteerd tegen de eenzijdige Noordamerikaanse kijk die bijvoorbeeld uit de Donald Duck-strip blijkt. In Frankrijk is een studie gemaakt van het veel gelezen weekblad Mickey Mouse, die een zeer uitgesproken sociale en politieke visie aan het licht heeft gebracht. De maatschappij waarin de avonturen uit dit blad zich afspelen is er

een waarin Reagan zich best zou thuis voelen. De wereld van Mickey is een conservatieve wereld waarin men met alle middelen veranderingen probeert tegen te houden. Drie waarden vooral worden verdedigd : geld, gezag en orde. De hoogste waarde is bezit; al wie daaraan raakt is een schurk en moet bestraft worden. De tweede waarde is autoriteit : in deze verhalen is de politieke en economische macht altijd in handen van één persoon, democratische beslissingen zijn onbekend. De derde waarde is orde. Leger en politie wordt altijd als sympathiek voorgesteld, de held zelf speelt een rol als ordehandhaver. We kunnen de avonturen van Mickey dus ook anders lezen dan als aangename onspanning, namelijk als het onbewust tot ons nemen van een aantal conservatieve waarden, als het slikken van propaganda voor een kapitalistische, autoritaire en repressieve maatschappij. (Cf. Bernard Pourprix, *Lecture politique de Mickey*, in : Economie et humanisme, mei-juni 1971).

De Europese strips maken het in dit opzicht doorgaans minder bont dan de Amerikaanse. Toch zijn ook dààr vaak conservatieve elementen aanwezig. De meeste striphelden zitten er warmpjes in. Zij wonen in luxueuze villa's, rijden met sportwagens, doen verre reizen. De problemen die in de strips worden aangesneden zijn zelden van sociale aard, gewoonlijk gaat het om diefstallen van kostbare voorwerpen, kidnappings, moorden en dergelijke. Dat is dus het faits-divers-nieuws uit onze kranten, niet het veel belangrijkere politieke en sociale nieuws.

In de meeste stripverhalen is er een opdrachtgever aanwezig. De aard van die persoon is erg belangrijk als je wil weten aan wiens kant de held staat. Meestal kiest de held de kant van het geld. Hij dient machtige personages als koningen, rijke heren, militaire oversten, politiecommissarissen, krantenmagnaten.... Zelden of nooit nemen striphelden het op voor de man uit de straat. Alleen voor hun eigen vrienden willen zij nog wel eens uit hun sloffen schieten. De stripheld vereenzelvigt zich met de belangen van de leidende figuren uit de maatschappij waarin hij leeft, of denkt alleen aan het allerindividueelste eigenbelang.

Mijn besluit? Ik denk dat er voor ouders en leerkrachten nog veel werk aan de winkel is. Strips die ronduit conservatieve ideeën verkopen moeten geboycot worden. Ik denk dat een briefje aan de tekenaar

10.

zelf of aan het blad waarin hij publiceert, veel meer invloed heeft dan veel geleerde uiteenzettingen. Tenslotte is ook hier de klant koning. Anderzijds moeten wij zelf er ons van bewust worden dat die zogenaamde amusementsliteratuur niet zo onschuldig is als zij er zelf uit ziet. Ze helpt immers stereotypes verspreiden, waarvan mensen het slachtoffer kunnen zijn. Wie in een strip geleerd heeft dat alle vreemdelingen schurken zijn, kan het moeilijk krijgen nog objectief tegenover gastarbeiders en zigeuners te staan. Hier ook zou ik willen pleiten voor een goede progressieve strip. Ik denk dat die even spannend kan zijn als een conservatieve strip. Bovendien, en dat is belangrijk, zal hij automatisch realistischer en dus nuttiger zijn.

Paul Claes.

Opdrachten :

Ideologische analyses van strips in de klas zullen des te boeiender zijn als de leerlingen zelf het materiaal mogen aandragen en bestuderen. Enkele voorbeelden van (groeps)opdrachten die kunnen gegeven worden :

- over problematiek : nagaan wat het op te lossen probleem is in een aantal Suskes en Wiskes (bijv.), gelijkenissen en verschillen tussen die problemen nagaan, onderzoeken of het problemen zijn waarmee wij ook te maken hebben;
- over helden : sexe, leeftijd, afkomst, beroep van hoofdfiguren onderzoeken, nagaan of wij figuren uit onze omgeving kennen die dezelfde kenmerken hebben;
- over sexisme : in een aantal nummers van een jeugdblad nagaan hoeveel verschillende mannen en vrouwen erin voorkomen, en in welke rollen (hoofdfiguur, bijfiguur) figureren;
- over racisme : opzoeken welke nationaliteit de schurken hebben in het verzameld werk van Hergé, Marc Sleen..., conclusies;
- over kapitalisme : nagaan wie de opdrachtgevers zijn in de albums van, trachten uit te maken hoe hoofdfiguren aan de kost komen.

Over resultaten, moeilijkheden, successen van dergelijke opdrachten kunt u mij altijd schrijven. Ik ben er nieuwsgierig naar.

Bibliografie :

- A. den BOEF, Vrrroaarr (over Michel Vaillant), in : Heibel, XIV,4 (1980).
P. CLAES, Kuifje in het nekoloniaal tijdperk, in : Streven, XLIV, okt. (1976), ook opgenomen in ID., Het netwerk en de nevelvlek, Leuven : Acco, 1979, en in : A direct way to English for sixth-formers, Antwerp/Amsterdam : De Nederlandsche Boekhandel, 1980.
A. DORFMAN & A. MATTELART, Hoe lees ik Donald Duck? Nijmegen : Sun-schrift, 1978
W.U. DRECHSEL e.a., Massenzeichenware, Die gesellschaftliche und ideologische Funktion der Comics, Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1975.
E. & K. KOUSEMAKER, Wordt vervolgd. Stripleksikon der Lage Landen, Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum, 1979, (bibl. p. 46).
R. PAREIT, Asterix in België, in: Heibel, XIII,1 (1979)
M. PIERRE, La Bande dessinée, Paris : Larousse, 1976.